

Використання ІКТ у формуванні професійних компетентностей майбутніх викладачів має ряд переваг. Навчальні матеріали краще сприймаються та запам'ятовуються здобувачами вищої освіти, економніше витрачається навчальний час, забезпечується індивідуалізація навчання.

ІКТ сприяють створенню інноваційного цифрового середовища у вищій освіті. Це зміцнює комунікативні стосунки всіх учасників освітнього процесу, створює умови для самореалізації, співпраці та рефлексії. Вони підсилюють традиційні методи навчання інноваційною формою подання навчального матеріалу. Це забезпечує інтерактивну та інформативну взаємодію учасників освітнього процесу.

Висновки. Результати проведених досліджень дозволяють відзначити, що процес формування професійних компетентностей майбутніх викладачів з використанням ІКТ визначається як процес поступового переходу від цілей до результатів. Використання ІКТ дає змогу майбутнім викладачам демонструвати свої знання, певні особисті якості та риси, розвивати комунікативні навички та процеси мислення, такі як рефлексія, самоаналіз та самооцінка. ІКТ допомагають підвищити мотивацію вивчення навчального матеріалу, розвинути бажання та навички самостійного навчання, сформувати елементи глобального мислення, а також дозволяють створити таку модель навчання, в якій здобувачі вищої освіти мають домінуючу позицію, а суть навчання полягає в самостійному здобутті знань та вдосконаленні комунікативних навичок і вмінь, а не просто у передачі навчальної інформації.

БІБЛЮГАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лебедик Л. Розвиток професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти: збірник наукових статей у 3-х ч. I* за заг. ред. О. В. Зосименко, Г. Л. Єфремова. Суми, 2020. Ч. 1. С. 40–47.
2. Брагар Н. О. Компоненти професійної компетентності викладача навчального закладу. URL: <https://college.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/Bragar-doc.pdf>
3. Ребенок В. М., Носовець Н. М., Белан Т. Г. Методичні аспекти професійної підготовки майбутніх викладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій у закладі вищої освіти. *Věda a perspektivy*. 2022. № 6 (13). С. 179–191.
4. Вітвицька С. Професійний саморозвиток майбутніх викладачів закладів вищої освіти засобами інформаційних технологій. *Нові технології навчання*. 2020. № 94. С. 50–54.
5. Маркусь І. С. Формування професійної компетентності майбутніх учителів технологій мультимедійними засобами : дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2022. 247 с.
6. Карабін О. Й., Калаур С. М. Формування професійної компетентності педагога засобами цифрових технологій. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 11–12 листопада 2021). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. № 8. С. 17–18.
7. Потапчук Т. В., Пукас І. Л. Цифрові технології у професійно-педагогічному розвитку педагога. *Наукові записки. Серія психолого-педагогічні науки*. 2022. № 1. С. 103–110.
8. Сипченко О., Кизь Н. Медіаосвітні технології як засіб формування професійної компетентності майбутніх викладачів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. № 6 (98). С. 110–121.
9. Сапожник Д. І., Демидчук Л. Б. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі закладів вищої освіти. *Вісник ЛТЕУ. Технічні науки*. 2021. № 26. С. 116–123.

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

РЕАБІЛІТАЦІЙНА ПЕДАГОГІКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
(ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ)REHABILITATION PEDAGOGY IN A GLOBAL WORLD
(THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS)

В статті описані і систематизовані сучасні підходи до розвитку реабілітаційної педагогіки в умовах посилення в світі глобалізаційних процесів. Автором проаналізована еволюція концепції цього тренду загальної педагогіки та її зв'язок зі змінами, що вирують у глобальному соціумі. Визначені особливості його системних характеристик, котрі значною мірою відображають динаміку девіантної поведінки, психо-соматичних захворювань, особливостей продукування робочої сили у т. ч. креативного класу, авангардні позиції якого укріплюються з кожним роком. Зазначається, що реабілітаційну педагогіку можна ідентифікувати як комплексну дисципліну, яка базується на медичних, психологічних, педагогічних знаннях та інклюзивності освіти і виховання. Його системний вплив блокує стресогенність, стимулює розвиток глобальних комунікацій та поширює передовий досвід.

В статті визначені основні чинники подальшого розвитку реабілітаційної педагогіки, зокрема: зростаюча цифровізація навчально-виховного процесу; збільшення інтенсивності неформального спілкування в мережі Інтернет; секторальна диференціація інтересів здобувачів освіти, мережевізація реабілітаційних методик та їх трансфер в національні освітні системи; урізноманітнення педагогічних підходів до продукування нових форм організації навчання і виховання, механізмів та інструментів впливу. Автор переконаний, що сучасна реабілітаційна педагогіка знаходиться на стадії трансформації її парадигми, яка тісним чином пов'язана з іншими парадигмами (економічною, соціальною, постіндустріальною, креативною). Водночас зазначається, що важливими ознаками майбутнього контуру нової парадигми мають стати: концепції пріоритету виховання, побудова виваженої педагогічної системи співробітництва, гуманізація взаємовідносин, кластеризація та платформізація повноцінного відтворення. Автором обґрунтована ідея платформізації педагогічної реабілітації, яка охоплює: міжнародний обмін досвідом та інструментарієм; посилення реабілітаційної інноваційності; діагностичну корекцію; посилення мережевізації; докорінні зміни у підготовці кадрів реабілітологів.

Ключові слова: реабілітаційна педагогіка, глобалізація, платформізація, парадигма, глобальний соціум.

The article describes and systematizes modern approaches to the development of rehabilitation pedagogy in a global world. The evolution of this concept of pedagogy, as well as changes, taking place in a global world, are analyzed by the author of the article. The peculiarities of the systemic characteristics of society are determined. They largely reflect the dynamics of behavioral changes, psycho-somatic diseases, the production of the workforce, including the creative class, the leading positions of which are strengthened every year. It is noted, that rehabilitation pedagogy can be identified as a complex discipline based on medical, psychological, pedagogical knowledge and inclusiveness of education and upbringing. Moreover, its systemic influence blocks exposure to stress, stimulates the development of global communications and shares the best practices.

The article identifies the main factors of the further development of rehabilitation pedagogy, in particular: growing digitization of the educational process; increasing intensity of informal communication in the Internet; sectoral differentiation of the students' interests, rehabilitation methods' networking and their transfer to national educational systems; diversification of pedagogical approaches to the production of new forms of organization of education and training, mechanisms and tools of influence. It is proved by the author of the article, that modern rehabilitation pedagogy is at the stage of paradigm transformation, which is closely related to other paradigms (economic, social, post-industrial, creative). At the same time, it is noted that important features of the new paradigm should be the concept of the educational priority, balanced pedagogical system development, humanization of relations, clustering and platformization of a full-fledged reproduction. The author justifies the idea of platformization of pedagogical rehabilitation, which includes the international exchange experience; strengthening of rehabilitation innovation, diagnostic correction, strengthening of networking, as well as fundamental changes in the training of rehabilitation specialists.

Key words: rehabilitation pedagogy, globalization, platformization, paradigm, global society.

УДК 37.013.42:364-786
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/56.1.47>

Чужикова В.Г.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. Активний розвиток психолого – педагогічних і соціальних досліджень, що мав місце на зламі тисячоліть суттєво вплинув на парадигмальний апарат реабілітаційної педагогіки, яка далеко вийшла за рамки національних систем відновлення нормальних функцій особистості та розвитку мультиструктурних комунікацій,

потреба в яких зростала впродовж останніх 20-ти років доволі швидкими темпами.

Відповідної гостроти, а також фокусування на конкретній особі, що зазнала значних негативних впливів з боку свого близького оточення додали й потужні глобалізаційні процеси, які прискорили трансфер високих освітніх технологій,

їх інтернаціоналізацію та платформізацію. Така дуальна, а у деяких випадках й поліструктурна ситуація, істотним чином вплинула на процеси формування нової парадигми реабілітаційної педагогіки зокрема, з конкретним наголосом на її контентну основу.

Не менш важливою стає підготовка вихователів, котрі були б здатні разом із дитиною (підлітком, студентом) сформувавши нову модель співробітництва, яка б забезпечила тривалий виховний (освітній) ефект. Наведене вище безумовно впливає на характер, особливості, динаміку диверсифікації спільної діяльності, її еластичність щодо глобальних викликів та сингулярне відтворення продукування педагогічних ідей і потребує докорінного переосмислення як теоретичних так і прикладних аспектів системної взаємодії реабілітаційного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відновлення «нормативного» (станом на певний час) розвитку особистості завжди була в центрі уваги як педагогів-науковців, так і практиків, котрі в різні періоди історії віддзеркалювали уподобання панівного класу. Разом з тим, дослідження минулих років виявили численні хиби у вихованні дітей та підлітків (А. Дістерверг), становлення гуманістичних трендів тренди педагогічного процесу (Й. Песталоцці, Я. А. Коменський) або ж упевнено демонстрували відданість певному ідеологічному штампі виховання (В. Сухомлинський).

Утім нова епоха формує зовсім інші вимоги до процесу реабілітації, реалізація яких передбачає високу технологічність, інформаційну доступність, секторальну визначеність та ув'язування поведінки індивіда з деякими захворюваннями. Така «модерна затребуваність» зумовила формування багатьох суміжних наук, яскравим прикладом яких може слугувати реабілітаційна педагогіка, інтерес до якої особливо похвалився наприкінці 1990-х – поч. 2000-х р. р. проте й зараз він не вщухає. Саме у цей період почали виходити перші книги, статті і монографії, що були присвячені психологічній реабілітації дітей і підлітків з девіантною поведінкою, котрі мають певні розлади або перенесли певні захворювання. Інколи автори цих видань виходили з позицій пріоритетності навчання і виховання, як це зробили Т. Вагнер та Т. Дінтерсміт [1], натомість Ю. Харарі [2] пов'язує розвиток людини з парадигмою «Людини розумної». Виховну і навчальну альтернативу в реабілітації чітко позиціонували В. Покась [3] та В. Шпак [4]. Утім глобальна освіта, застосування новітніх освітніх технологій та Інтернет доступність рядових реабілітологів до інноваційних методик стали важливим фактором залучення багатьох фахівців, прогнози яких щодо відтворення повноцінної робочої сили та креативного класу у багатьох випадках виявились не лише реальними, а й надзвичайно

корисними. Яскравим прикладом цьому можуть слугувати праці R. Florida [5]. Виграли від цього ті науковці, котрі проводили системні дослідження, що стало важливим аргументом для написання пропонованої статті, можливого її ув'язування з теорією креативізації та новою наукою «креативна економіка» за J. Howkins [6].

Цілі статті полягають в системному дослідженні парадигми розвитку реабілітаційної педагогіки в умовах посилення впливу глобалізаційних чинників та пришвидшеного трансферу освітніх технологій.

Виклад основного матеріалу. Ідентифікація реабілітаційної педагогіки в умовах глобалізації. Пришвидшення глобалізаційних процесів та не менш потужне синергійне посилення їх впливу на тренди розвитку соціуму завжди підштовхуватимуть вчених до потреби у розробленні чіткої дефініції тих процесів, які домінують у суспільстві і, зазвичай, становлять подібні об'єкт і предмет дослідження численних наук. Не виключенням стала останнім часом й реабілітаційна педагогіка, змістовна ідентифікація якої, з нашої точки зору, носить як об'єктивний так і суб'єктивний характер. Подібного роду суперечності посилює й те, що сама наука може визначатися за І. Фабро як «науково-педагогічний напрям» [7, с. 107], «напрямок у педагогіці, що комбінує дані різних наук: медицини, психології, педагогіки» та на базі цього, за К. Мајевська, розробляє навчальні плани та програми підготовки реабілітологів [8]. Утім цим проблема не обмежується, адже реабілітаційна педагогіка визначається як комплексна дисципліна, що базується на медичних, психологічних та спеціальних педагогічних знаннях [9], а також на педагогічному впливові на дітей та підлітків з суттєвими проявами девіантної поведінки, неадекватних вчинків та та реакцій на певні життєві процеси [9]. Натомість закордонні науковці зазвичай спираються на потребу в ідентифікації реабілітаційної педагогіки в межах як освіти так і соціальної роботи. Зокрема J. Kochoska та B. Anastasov стверджують, що суть цього терміну полягає «в забезпеченні наступності в програмах інклюзивності освіти і реабілітації тих осіб, що мешкають у різних середовищах і організаційних формах» [10, с. 1]. У визнаній в Європі німецькій школі реабілітаційної педагогіки, зокрема в університеті Гумбольта (м. Берлін), звертають особливу увагу на контентне наповнення змісту цієї спеціальності, що охоплює, на думку авторів, професійну реабілітаційну та виховну роботу в стаціонарній амбулаторії, медичній локаціях, а також просвітницьку діяльність та «просування ідеї інтеграції» у міжкультурних сферах діяльності [11].

Звичайно, що педагогічна реабілітація може бути скерована не лише на тих, котрі мають ускладнення в здоров'ї, а й на тих, що знаходяться

під впливом, як зазначає вітчизняна дослідниця І. Фабро [7], стресогенних чинників, до числа яких авторка справедливо відносить кризові ситуації, а також процес адаптації до нових умов життя, а також зміни політичних курсів, реакцію організму на забруднення довкілля тощо.

З огляду на вище сказане можна стверджувати, що реабілітаційна педагогіка є комплексною спеціальною педагогічною наукою і водночас психологічною практикою недискримінаційного відновлення відносин між особистістю та глобальним і локальним соціумом, фундаментальною метою якого є долання комунікативних ускладнень, створення комфортних відносин між учасниками освітнього процесу, нормалізація поведінки та аргументованості щодо власної програми саморозвитку і самовдосконалення.

Зазначене вище є важливим доповненням до тих глобалізаційних змін в освіті які, на привеликий жаль, далеко не завжди враховуються при розробленні індивідуальної реабілітаційної моделі, значущість котрої зростає рік від року. На нашу думку до них слід віднести: зростаючу цифровізацію навчально-виховного процесу; посилення неформального спілкування в мережі Інтернет; значну

секторальну диференціацію інтересів учнів; урізноманітнення методів корекції та педагогічної діагностики; мережевізацію реабілітаційних методик та їх активний трансфер, подальшу інституалізацію управління відновлюваним процесом та урізноманітнення педагогічних методів, підходів, форм організації, механізмів та інструментів впливу.

Пропонована вище дефініція та сучасні особливості педагогічної реабілітації, що потребують чіткої ідентифікації в межах пануючих у світі парадигм, є доволі значущими з огляду на те, що подальше подрібнення контенту глобального освітнього процесу є неможливим, адже тоді матиме місце порушення його цілісності, структурованості і системності без яких не може існувати будь-яка методологічна концепція.

Трансформація парадигми реабілітаційної педагогіки. Після повернення терміну «парадигма» в систему психолого-педагогічних, соціальних, філософських та інших наук на поч. 60-х р. XX ст. ця дефініція стає доволі вживаною насамперед у тих випадках коли йдеться про масоване явище, або ж потужний системний процес розвитку суспільства, окремі компоненти якого виявились доволі диференційованими і загостреними

Рис. 1. Парадигмальний контент реабілітаційної педагогіки

на ідентифікацію специфіки. Ось чому велике значення має виокремлення глобальних парадигм не лише в плані оцінювання планетарних процесів, а й їх педагогічної параметризації. Мабуть що саме з цих міркувань виходив на поч. 1990-х р. р. Р. Сведберг [12, с. 22], який запропонував дві нові назви для пануючих на той час соціально-економічних парадигм «Ното оесопотісус» і «Ното sociologicus», кожна з яких ідентифікувалась принципами, мотивами, відповідною ареною дії, домінуючими концепціями, завданнями аналізу та відношенням до багатьох інших наук. Трохи пізніше до них додалася ще одна парадигма «Ното ecologicus». Утім нове тисячоліття ознаменувалося нечуваними темпами продукування нових парадигм, з-поміж яких: постіндустріальна, креативна, ринкова, інтеграційна, медійна, мегаполісна тощо. Звичайно, що цей список можна було б продовжити через велику кількість галузевих, секторальних, регіональних парадигм і реабілітаційна не стала б при цьому виключенням. Утім за таких масштабів «виробництва» завжди існувала загроза безпрецедентного подрібнення домінуючих процесів, форм їх ідентифікації та змістовного наповнення.

Відтак нелінійного підходу до наступної параметризації потребує сама реабілітаційна модель, яку нерідко називають незрілою концепцією парадигми розвитку реабілітаційної педагогіки. З огляду на це, доволі вдалу спробу її обґрунтування здійснив вітчизняний дослідник В. Покась, який запропонував свій варіант змісту нової парадигми, котра, на його думку, включає: визнання пріоритету виховання перед навчанням; відмову від механічного перенесення педагогічних технологій; формування, на національному підґрунті, цілісної педагогічної системи; гуманістично-демократично орієнтацію; духовний розвиток; гуманізацію взаємовідносин тощо [13, с. 78-79].

Утім, й за цих умов в глобальній системі трансферу освітніх технологій може виявитися чимало додаткових уточнень, наприклад тих, в яких йдеться про фізичну реабілітацію та відокремлення від низки спеціальних педагогічних наук. Їх відновлюваний зміст суттєво відрізняється від парадигмальних засад сучасної реабілітаційної педагогіки. Ось чому у розробленій автором моделі (рис. 1) чітко прослідковується ієрархічність, системність базових рівнів реабілітації і, що надзвичайно важливо, селективна диференціація комплексної педагогічної реабілітації. Разом із тим надзвичайно важливим є контент наповнення цієї науки, який містить секторальні, активнісні та інструментальні тренди.

Слід також зазначити, що характер та загальна структура пропонованої графічної моделі може вважатися такою, що є максимально наближеною до глобалізації та окремих її субпроцесів: інтернаціоналізації, цифровізації, кластеризації,

креативізації та платформізації. Їх системний вплив може суттєво змінити динаміку процесів реабілітації та створити планетарні платформи принципово іншої моделі педагогічної активності, з новими результатами, масштабним співробітництвом та модерними типами впливу на кінцеві результати.

Пропонована схема може вважатися такою, що скерована, на поглиблене розуміння об'єктно-суб'єктних відносин між тими кому адресовані реабілітаційні заходи і тими, що задіяні у цьому процесі, а також селективними інструментами, котрі впливають на кінцеву ефективність. Водночас слід підкреслити, що до традиційного кола реабілітологів відносять не лише педагогів, психологів, лікарів, соціологів, фінансистів, діагностів, а й стейкхолдерів, системний вплив яких на весь процес відновлення і корекції важко переоцінити.

В умовах війни між Україною і РФ загострення політичних, військових, економічних соціальних відносин та посилення інформаційного протистояння є стає неминучим і може призвести до формування цілісної системи блокуючих інформаційних сигналів. Разом з тим міжпредметне (міждисциплінарне) співробітництво, кооперація дітей, підлітків та вихователів на певних етапах реабілітації визначатимуть послідовність та зміст спільної праці. Також нові ідентифікації потребують кількісні оцінювання, зміни у системах виховання і навчання тих, хто здобуває освіту, також на них активних військових дій, психо-соціальних розладів та інших негативних чинників. Утім й позитивних теж.

Платформізація педагогічної реабілітації. У сучасному освітньому середовищі чимало процесів розвитку особистості можуть зазнавати поглибленої диференціації з огляду на їх паралелізацію, комплементарність, креативність, спонтанність вчинків та численні глобалізаційні виклики, вплив який на відповідні суспільні зміни може виявитись вирішальним і таким, що значною мірою визначає не лише сучасні освітні тренди, а й майбутні тенденції удосконалення системи психолого-педагогічних наук. З цього випливає, що потреба у формуванні відповідної платформи як основи і платформізації як домінуючого процесу є очевидною і базується на таких аргументах:

– по-перше, останнім часом суттєво зросла кількість міжпредметних

– обмін методиками та інструментаріями реабілітації, посилилась їх скерованість на адресну аудиторію;

– по-друге, сучасні вимоги до педагогічної реабілітації, зазвичай носять інноваційний і частогусто прагматичний характер, що виходить за межі стандартного для всього академічного середовища, розуміння реальних наукових цінностей та місця в ньому психолого-педагогічних наук;

– по-третє, до традиційних етапів діагностики, корекції і педагогічної реабілітації останнім часом

додалися ще й профілактика, саморозвиток, сімейні традиції. Проте слід пам'ятати, що далеко не всі з них є користними. Відіграє також творчий (креативний) потенціал;

– по-четверте, доступність до ринку інформаційних послуг, посилення

– мережевізаційних процесів, комп'ютеризація освітніх систем частково зруйнували класичну модель організації навчання і виховання. Відомі приклади минулих років та численні сучасні кейси у багатьох випадках являють собою рудиментарні спроби педагогів – реабілітологів хоч якось структурувати процес відновлення особистості;

– по-п'яте, потребує докорінних змін сама система підготовки кадрів,

– насамперед в сфері формування психолого – педагогічної компетенції бакалаврів і магістрів.

З огляду на це свої пропозиції висунули відомі західні дослідники Е. Макафі та Е. Брін'ольфссон, на їхню думку багато традиційних процесів зазнають суттєвої віртуалізації, каталізаторами чого виступають цифрові дані, алгоритми, мережі, хмарні технології та експоненціальне поліпшення апаратного забезпечення [14, с. 103]. Водночас, захоплення цифровими технологіями не може бути абсолютизованим. Ось чому вище згадувані автори доволі справедливо зазначають: «Цифрові технології ще не здатні задовольнити всі наші соціальні потреби» і далі: «У міру розвитку технологій соціальні навички, найпевніше, стануть важливими за математичні, а здатність комбінувати перше з другим матиме найбільшу цінність [14, с. 118].

Доволі важливим у створюваній спільній платформі педагогічної реабілітації може виявитися поведінковий тренд, вплив на формування якого, як зазначає D. Giles, є надзвичайно значущим [15].

Таким чином, створення платформ педагогічної реабілітації в системі відновлення потенціалу особистості є важливим напрямом трансформації освітнього середовища, проте все це потребує вдумливих рішень, обережності та секторальної довершеності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Реабілітаційна педагогіка у наші часи переживає так би мовити свій черговий ренесанс, що зумовлений посиленням глобалізації соціуму, його цифровізації, технологізації, співробітництва, креативізації та платформізації й, одночасно, докорінної зміни у поведінці дітей і підлітків, деякі з яких мають значні ускладнення здоров'я, психо – соціальної адаптації до реальних умов оточуючого їх середовища, у тому числі до військових дій.

Системне дослідження розвитку реабілітаційної педагогіки в умовах сьогодення наявно продемонструвало, що вона являє собою комплексну освітню і виховну науку, що інтегрована з психологічною практикою відновленням недискримінаційних відносин між особистістю та соціумом, що

передбачає долання комунікаційних труднощів, створення комфортних умов та програм особистого розвитку.

Доведено, що парадигмальний контент сучасної реабілітаційної педагогіки диференціюється за галузевою класифікацією (медична, соціальна, педагогічна, правова, психодіагностика), базовими реабілітаціями (психологічна, соціальна, крос-культурна) та селективними моделями (секторальна, активнісна, інструментальна), системна синергія яких забезпечує необхідні умови відтворення особистості, яка зазнала певних негативних впливів.

Показано, що можливим перспективним трендом педагогічної реабілітації дітей і підлітків може стати створення міждисциплінарної платформи, котра забезпечуватиме активний інструментальний обмін, упорядковані умови, поступову реалізацію етапів діагностики і корекції, доступність до ринку інформаційних послуг, удосконалення процесу підготовки кадрів та її необхідних компетенцій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя / пер. з англ. Надія Борис. Київ : «Наш формат». 2018. 312 с.
2. Харарі Ю. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2019. 544 с.
3. Покась В. (1998). Реабілітаційна педагогіка на порозі XXI ст. : науково метод. зб. / у 2-х ч. Київ. ІЗМН. 320 с.
4. Шпак В. (2016). Реабілітаційна педагогіка : навч. посібник. Полтава. АСМІ. 328 с.
5. Флорида Р. (2018). Homo creatives. Як новий клас завойовує світ. Київ : «Наш формат». 441 с.
6. Howkins J. (2018). The creative economy. How people make money from ideas. Penguin books. 270 p.
7. Фабро І. (2010). Реабілітаційна педагогіка : етимологія поняття і генезис. науково-педагогічного напрямку. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. № 9. С. 105–107
8. Majewska K. Preparing students of social rehabilitation pedagogy to apply new technologies in the prevention problems of adolescents. *Polish Journal of Social Rehabilitation*. 2020. № 20. P. 271–284.
9. Pedagogical and Social rehabilitation. URL: rcp.org.ua/ew/services/pedagogi-and-social-rehabilitation.
10. Kochoska J., Anastasov B. (2020). The Basic features of social and rehabilitation pedagogy in education for social work «ST Kliment Ohrideky» University-Bitola DOI:10.20544/teacher.18.07
11. Rehabilitation pedagogy-Humboldt-Universitatzu Berlin URL: www.hu-berlin.de/en/studies/counselling/course-catalogue/programme-descriptions/rehamono
12. Socio-economics. Toward a New Synthesis (1991)/A. Elzioni, R. Svedberg. New York. P. 22.
13. Покась В. (2011) Нова парадигма розвитку у XXI столітті. *Нова парадигма*. № 99. С. 73–79.
14. Макафі Е., Брін'ольфссон (2019). Машина, платформа, натовп. Київ : «Наш формат». 336 с.
15. Giles D. (2010) Psychology of the media. London. Polgrave Macmillan. 230 p.